

Чуба У.
*магістрант юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
Науковий керівник: к.ю.н., доцент кафедри
конституційного, адміністративного та
фінансового права ЗУНУ
Чудик Н.О.*

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В УКРАЇНІ

Право людей на безоплатну професійну правничу допомогу пройшло значні етапи свого становлення та трансформації. Цивілізаційний розвиток суспільства визначав рівень соціальної спрямованості держави та, зокрема, політичної влади часу.

Очевидно, що конституційне право на безоплатну професійну правничу допомогу може виникнути не раніше початку свого становлення перших конституційних актів, проте поодинокі прояви надання безоплатної правничої допомоги особам, які перебували у складних життєвих обставинах, прослідковуються ще в стародавні часи.

Тому умовно процес становлення права на безоплатну професійну правничу допомогу можна поділити на декілька етапів:

1. Становлення протоправничої допомоги в межах національних звичаїв та традицій та приватно-правового регулювання (I тис. до н. е. – до кінця XVIII ст.);

2. Регламентация права на правничу допомогу у конституційних актах (кінець XIX ст. – середина XX ст.);

3. Забезпечення безоплатного отримання правничої допомоги за рахунок державних коштів (середина XX ст.).

Перші паростки безоплатної професійної правничої допомоги на українських землях розпочали своє впровадження з XVI ст., після того, як були прийняті перші законодавчі акти, які централізовано регулювали питання надання безоплатної професійної правничої допомоги окремим соціально вразливим категоріям людей.

Так, у трьох редакціях Литовських Статутів було передбачено для обов'язкового надання безоплатної професійної правничої допомоги особам, які не мали змоги себе захистити, впроваджувався інститут державного захисника для сиріт, вдів та членів малозабезпечених сімей. Так, в статті 57 розділу IV Статуту в редакції 1588 року чітко регламентувалося право людей «убогих», вдів та сиріт на безоплатне отримання допомоги від держави на захист своїх інтересів. У тому ж статті зазначалося, що держава гарантує надання таких послуг: «і ми господар обіцяємо прокураторів стороні обвинуваченій надавати» [1].

Крім того, відповідно до Кодексу українського народу «Права, по которым судится малороссийский народ» 1743 року, адвокатом могли бути повнолітні, християнської віри, розумово й фізично повноцінні,

світського стану чоловіки. Хоча їх робота оплачувалася, передбачалися випадки, коли адвокат повинен був здійснювати захист безкоштовно [2].

Після проведення судової реформи 1864 року, тим, хто не уклав угоду з адвокатом, суд призначав його «за правом бідності». Для ведення цивільних справ осіб, що користувалися правом бідності, призначався присяжний повірений Радою присяжних повірених. Обов'язок ведення таких справ, зокрема й кримінальних, вважався однією з найважливіших функцій присяжної адвокатури. Справи мали вестися присяжними повіреними з особливою увагою і найбільш ретельно [3].

Власне у Положенні про судові установи, які були затверджені імператором Росії в Царському Селі 20 листопада 1864 року, було визначено:

– присяжні повірені в своєму окрузі мали право надавати правничу допомогу в різних її формах та приймали на себе захист підсудних за угодою з ними або за призначенням (стаття 393 Положення);

– за призначенням присяжні повірені здійснювали захист на безоплатній основі осіб, які користувались «правом бідності» (стаття 397 Положення);

– оплата праці присяжного повіреного під час надання правничої допомоги особам, які користувались т. зв. «правом бідності», здійснювалась судом при вирішенні питання судових витрат в особливому прозорому для суспільства порядку, який визначався в статтях 396–398 Положення.

Після 1917 року відбулося одержавлення адвокатури. Правозахисники стали державними службовцями і одержували заробітну плату за рахунок державних коштів. Положенням про адвокатуру Української РСР 1922 року було закріплено порядок оплати праці захисників, відповідно до якого підсудні у справах, в яких участь захисника є обов'язковою, а також особи, що визначені судом незаможними, були звільнені від оплати.

Однак, вже у другій половині ХХ століття право на безоплатну професійну правничу допомогу опосередковано отримало своє закріплення в конституційних актах. Так, відповідно до статті 156 Конституції УРСР 1978 року, обвинуваченому забезпечується право на захист.

Натомість, 31 жовтня 1980 року було прийнято Закон Української РСР «Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР», який регулював не тільки правовий статус адвокатури, проте і визначав тогочасний зміст та суб'єктів права на безоплатну професійну правничу допомогу. Зокрема, радянське законодавство передбачало два види такої допомоги:

1. Обов'язкове надання безоплатної правничої допомоги;
2. Факультативне надання безоплатної правничої допомоги.

Так, Колегії адвокатів в обов'язковому порядку надавали безоплатну правничу допомогу:

- позивачам в судах першої інстанції при веденні справ про стягнення аліментів та у трудових справах;
- за позовами колгоспників до колгоспів про оплату праці;
- про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з роботою;
- про відшкодування шкоди, заподіяної смертю годувальника, що настала у зв'язку з роботою, а також громадянам при складанні заяв про призначення пенсій та посібників;
- громадянам за скаргами стосовно неправильності в списках виборців;
- депутатам Рад народних депутатів при дачі консультацій з питань законодавства, пов'язаних із здійсненням ними депутатських повноважень;
- членам товариських судів і добровільних народних дружин з охорони громадського порядку при дачі консультацій згідно з законодавством, у зв'язку з їх громадською діяльністю (частина 1 статті 11 Закону УРСР «Про адвокатуру»).

Поряд з цим, завідувач юридичною консультацією, президія колегії адвокатів, а також орган попереднього слідства, прокурор і суд, в провадженні яких знаходилася справа, мали право, виходячи з майнового стану громадянина, звільнити його повністю або частково від оплати правничої допомоги. Це було дискреційним повноваженням таких органів, тому майновий стан громадянина був в окремих випадках недостатньою підставою для віднесення його до суб'єктів права на безоплатну правничу допомогу.

Список використаних джерел

1. Кудін С. В. Правовий статус адвоката за історичними пам'ятками України XVI століття / Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. С.38–42.
2. Гець О. Історичний та сучасний погляди на надання безоплатної правової допомоги адвокатами // Юриспруденція: теорія і практика. 2011. № 11. С. 23–27.
3. Гончаренко С. В. Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій // Адвокат. 2011. № 11. С. 12–16.